

Доктрина actio popularis (позов на захист суспільних інтересів) в аспекті гарантованого права на доступ до правосуддя

Автор: Берназюк Ян

Організація: Верховний Суд

Видання: Конституціоналіст · 2024

Дата публікації: 2024-01-29

Постійна адреса: <https://constitutionalist.com.ua/doktryna-actio-popularis-pozov-na-zakhyst-suspilnykh-interesiv-v-aspekti-harantovanoho-prava-na-dostup-do-pravosuddia/>

Відомості про матеріал

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

Програма підготовки та підвищення рівня кваліфікації помічників суддів Верховного Суду у Касаційному господарському суді

26 січня 2024 року

Ян БЕРНАЗЮК

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,

доктор юридичних наук, професор

Пов'язані поняття

- Колективний або груповий позов (actio popularis, class action, representative action – позов на захист суспільних інтересів)
- Правоздатність (locus standi)
- Доступ до суду
- Справедливість/моральність
- Суспільні інтереси (інтереси територіальної громади)
- Ефективний суд/ефективний судовий захист
- Позов прокурора
- Позов громадської організації або політичної партії
- Захист екологічних права
- Захист прав споживачів
- Захист культурної спадщини (історичний ареал, правила благоустрою)
- Принцип законності
- Охоронюваний інтерес

Пов'язані поняття

- 14. Потерпілий (постраждалий, жертва)
- 15. Жоден суд (справи, які не підлягають розгляду в судах)

- 16. Треті особи та особи, які приєдналися до апеляційної або касаційної скарги
- 17. Громадське обговорення
- 18. Оскарження нормативно-правових актів (містобудівної документації)
- 19. Викуп для суспільних потреб
- 20. Конституційна скарга
- 21. Зразкова справа
- 22. Адмінсуд
- 23. Закрите судове засідання у принцип гласності
- 24. Забезпечення балансу інтересів/пропорційності
- 25. Формалізм
- 26. Особливості суддівського розсуду (дискреції)
- 27. Довіра до суду

Meta заплатить \$725 млн за колективним позовом у справі Cambridge Analytica

- Американська Meta Platforms Inc. погодилася виплатити \$725 млн за колективним позовом, пов'язаним зі скандалом чотирирічної давності за участю фірми Cambridge Analytica.
- Позов розглядався в окружному суді штату Каліфорнія, пише CNBC. Сума компенсації стала рекордною в історії справ про порушення конфіденційності та розголошення даних, позивачами в яких виступали приватні особи, йдеться в повідомленні адвокатської контори Keller Rohrbach LLP, яка представляла інтереси постраждалих.
- "Ми прагнули вирішити ситуацію у найкращих інтересах нашої спільноти та акціонерів. За останні три роки ми реформували свій підхід до конфіденційності та впровадили комплексну програму захисту особистих даних", - цитує CNBC заяву представника Meta.
- Скандал розгорівся в березні 2018 року, коли стало відомо, що британська консалтингова фірма Cambridge Analytica через свою програму в соцмережі Facebook збирала дані користувачів. Компанія придбала дані загалом 87 млн осіб і використала їх зокрема в політичній рекламі та передвиборних кампаніях. 2019 року Meta заплатила \$5 млрд за врегулювання претензій Федеральної торгової комісії (FTC) США.

Конституція України

- Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Європейська конвенція з прав людини

- Стаття 34. Індивідуальні заяви
- Суд може приймати заяви від будь-якої
- особи,
- неурядової організації або
- групи осіб,

- які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права.

Рекомендація КМРЄ (2004)20 щодо судового перегляду адміністративних актів (on judicial review of administrative acts)

- В. Принципи
- 2. Доступ до розгляду в судовому порядку
- Судовий перегляд повинен бути доступний як мінімум для фізичним та юридичних осіб щодо адміністративних актів, які зачіпають їхні права і інтереси.
- Державам-членам пропонується самостійно вирішити, чи слід надати доступ до розгляду в судовому порядку асоціаціям чи іншим організаціям і особам, уповноваженим виступати на захист колективних або громадських інтересів.
- 37. Для захисту колективних або громадських інтересів, які можуть бути порушені адміністративними актами, державам-членам рекомендується розглянути можливість ініціації судового розгляду асоціаціями, організаціями, іншими уповноваженими особами.
- Йдеться про адміністративні рішення, що стосуються не одного індивіда, а групу осіб.
- Такі рішення стосуються, наприклад, довілля або прав споживача та можуть бути представлені для
- судового перегляду без вказівки на порушення ними інтересів конкретної особи.

Рекомендація КМРЄ № r(87)16 щодо адміністративних процедур, які зачіпають велику кількість осіб (on administrative procedures affecting a large number of persons)

- VII
- Адміністративний акт повинен підлягати контролю судом або іншим незалежним органом. Такий контроль не виключає можливості попереднього контролю з боку адміністративного органу.
- Коли процедура контролю включає велику кількість осіб, суд або інший орган контролю може, в відповідно до основоположних принципів та з належним урахуванням прав та інтересів сторін приймають різні кроки щодо раціоналізації процедури, такі як вимагання від учасників із спільними інтересами вибору одного чи кількох спільні представники, слухання та вирішення апеляційних скарг та повідомлення шляхом публічного оголошення.

Василь Крат звернув увагу, що чинне процесуальне законодавство дозволяє застосовувати групові позови (30.01.2023)

- Виступаючи з доповіддю на тему «Пошук оптимальної конструкції захисту певного кола осіб (representative actions)», він зауважив, що конструкція групового позову більше притаманна англосаксонській правовій традиції. Тому намагання впровадити її застосування в континентальній традиції іноді наштовхуються на певне несприйняття та нерозуміння. Водночас, зазначив доповідач, європейський підхід полягає в розширенні сфери групових позовів за межі регулювання захисту прав споживачів, але з урахуванням правової традиції окремих держав.
- У процесуальному аспекті необхідність розширення механізмів доступу до правосуддя з дотриманням принципу процесуальної економії обумовлює привабливість застосування конструкції групових позовів. Однак виникає багато запитань щодо матеріальних правовідносин, у яких її доцільно застосовувати.
- Суддя звернув увагу, що відносини, подібні до групових позовів, виникають під час конкурсного оспорування (actio Pauliana), і арбітражний керуючий «уособлює» визначене коло осіб та пред'являє вимоги про визнання правочинів боржника недійсними задля наповнення ліквідаційної маси.

Вронська Ганна. Питання охорони довкілля в практиці ЄСПЛ та їх вплив на судову практику в Україні (24.06.2020)

- Щодо суб'єктів права звернення, до ЄСПЛ може звернутися кожна особа, яка вважає, що вона особисто і безпосередньо стала потерпілою від порушень прав і свобод, гарантій, зазначених у Конвенції або в Протоколах до неї. Терміном «потерпілий» у статті 34 Конвенції позначається особа або особи, що є прямо чи непрямо потерпілими від оскаржуваного порушення. Таким чином, стаття 34 Конвенції стосується не лише особи або осіб, що прямо потерпіли від оскаржуваного правопорушення, а й також будь-якого непрямо потерпілого, якому це порушення могло завдати збитків або який має серйозний особистий інтерес щодо його припинення. Поняття «потерпілий» тлумачиться автономно і незалежно від національних норм, що стосуються зацікавленості або здатності до подання позову, навіть якщо ЄСПЛ доводиться взяти до уваги той факт, що заявник був стороною у національному провадженні. Це поняття не передбачає наявності шкоди. Заявником може бути і юридична особа, об'єднання громадян, у випадку порушення прав таких суб'єктів.
- Вперше такий крок був зроблений Судом у справі *Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox — Collectif Stop Melox et Mox v. France* (заява № 75218/01), у якій Суд підтримав, що пункт 1 статті 6 Конвенції повинен застосовуватися до процедур, які ініційовані асоціаціями із захисту довкілля, які не ідентифікують себе як асоціації місцевого населення, що мають на меті захист прав та інтересів своїх членів. ЄСПЛ визнав, що ціллю цих спірних процедур є захист загального інтересу, а процес, ініційований заявником-асоціацією, має достатній зв'язок із правом, яким вона наділена як юридична особа (наприклад, право на інформацію, право на участь в процесі прийняття рішень) для того, щоб ст. 6 Конвенції була застосована.

Кравчук Володимир. Що таке *actio popularis* і чому він не застосовується в Україні (15.03.2019)

- Українське законодавство не передбачає можливості подання позову «в інтересах правопорядку», який відомий у теорії права як *actio popularis*.
- Ця форма скарги передбачає право кожного оскаржувати нормативний акт після його оприлюднення без обов'язку доводити, що відповідна норма безпосередньо зачіпає його права і свободи. Необов'язково, щоб основні права заявника були порушені.
- *Actio popularis* поширений головним чином у країнах Африки, Центральної та Північної Америки (Бенін, Гана, Конго, Бразилія, Венесуела, Колумбія, Панама тощо), грає незначну роль в Ліхтенштейні, де необхідно виконати кілька умов для його подачі, Мальті, Перу і Чилі. В Угорщині, Хорватії та Грузії він також сприяє розвитку правопорядку. У Південній Африці фізична або юридична особа може звернутися до суду для захисту громадських інтересів.
- Проте більшість держав не передбачили *actio popularis*, намагаючись запобігти зловживанням з поданням заяв.

Базов Олександр. Окремі питання запровадження судової доктрини *action popularis*

- Під час конституційно-правової реформи у сфері правосуддя 2016 року Основний Закон держави було доповнено новими положеннями, зокрема стосовно того, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди (частина п'ята статті 125 Конституції України) та щодо запровадження правового інституту конституційної скарги (частина четверта статті 55, стаття 151-1 Конституції України)
- На сьогодні особливої ваги набувають питання дослідження судової доктрини *action popularis*, яка ще з часів Давнього Риму визначає судовий захист прав та інтересів невизначеного кола осіб (публічних інтересів).

- Необхідність забезпечення справедливого балансу, який потрібно встановити між загальними інтересами суспільства в цілому та вимогами захисту індивідуальних фундаментальних прав, є важливим завданням будь-якої системи правосуддя.
- Формування та подальший розвиток судової доктрини *actio popularis* є важливим напрямком підвищення ефективності та якості судової діяльності.

Базов Олександр. Окремі питання запровадження судової доктрини *action popularis*

- У постанові від 21 серпня 2019 року у справі за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю “Фін-Інвест Менеджмент” до Міністерства культури України Верховний Суд сформулював правову позицію, відповідно до якої у спорі, що було розглянуто, індивідуальне право (інтерес), яке виражається у гарантованому частиною першою ст. 42 Конституції України праві на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, протиставляється публічному інтересу, який виявляється у збереженні та охороні історико-культурної спадщини світового значення.
- Забезпечення справедливого балансу приватного та публічного інтересів у справі полягає у необхідності дотримання суб’єктом господарської діяльності під час виконання земельних та будівельних робіт на земельній ділянці, що знаходиться у безпосередній близькості до охоронної (буферної) зони об’єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО – ансамблю Києво-Печерської Лаври та в межах центрального історичного ареалу міста Києва, вимог законодавства про охорону культурної спадщини, визначених, зокрема, Законом України “Про охорону культурної спадщини”.
- Даний висновок узгоджується з правовою позицією, що міститься, зокрема, у постанові Верховного Суду від 18 жовтня 2018 року у справі № 821/140/18, від 31 травня 2019 року у справі № 823/687/18, від 15 серпня 2019 року у справі № 320/8479/15-а.

Практика судів України

- Це поняття використане у 122 судових рішеннях, серед яких 28 постанов Верховного Суду, зокрема, 3 постанови Великої Палати Верховного Суду, а саме, від 29 квітня 2020 року у справі № 9901/14/20 (фізична особа до Президента України), від 13 липня 2023 року у справі № 9901/252/21 (політична партія проти Президента України) та від 21 вересня 2023 року у справі № 990/49/22 (фізична особа проти політичної партії)

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 липня 2023 року у справі № 9901/252/21 (політична партія проти Президента України)

- Законодавство України не передбачає можливості подання позову, який відомий у теорії права як *actio popularis*, без обов’язку підтвердити, що відповідний акт, рішення, дія чи бездіяльність безпосередньо зачіпає права та інтереси самого позивача. Такий позов можливий як виняток із загального правила, наприклад, на підставі Орхуської конвенції та Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2018 року у справі № 910/8122/17).
- Конвенція також не передбачає можливості *actio popularis* з метою тлумачення прав і свобод, які вона гарантує, або дозволу оскаржити положення внутрішньодержавного права тільки тому, що особа вважає, не перебуваючи під прямим впливом такого положення, що воно може суперечити Конвенції (див. *mutatis mutandis* рішення від 15 березня 2012 року у справі «Аксу проти Туреччини» (*Aksu v. Turkey*), заява № 4149/04 та 41029/04, § 50, від 29 квітня 2008 року у справі «Бюрден проти Сполученого Королівства» (*Burden v. The United Kingdom*), заява № 13378/05, § 33).

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 липня 2023 року у справі № 9901/252/21 (політична партія проти Президента України)

- Доводи позивача є абстрактними. Відсутнє обґрунтування негативного впливу оскаржуваного указу на конкретні реальні індивідуально виражені права, свободи чи інтереси саме позивача, а не загалом територіальної громади Слов'янська, відповідних органів місцевого самоврядування, депутатів міської ради, депутатської фракції тощо. Отже, позивач не визначив його власні права, свободи чи інтереси, які мав би захистити (поновити) суд. Це підтверджує відсутність належного об'єкта захисту в суді.
- Згідно з практикою ЄСПЛ право доступу до суду є невід'ємною складовою права на суд, гарантованого пунктом 1 статті 6 Конвенції (див. *mutatis mutandis* рішення від 21 лютого 1975 року у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*), заява № 4451/70, § 36).

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 липня 2023 року у справі № 9901/252/21 (політична партія проти Президента України)

- «Право на суд» не є абсолютним. Воно може бути піддане обмеженням, дозволеним за змістом, тому що право на доступ до суду потребує регулювання з боку держави. Гарантуючи сторонам право доступу до суду для визначення їхніх «цивільних прав та обов'язків», пункт 1 статті 6 Конвенції залишає державі вільний вибір засобів, що використовуватимуться для досягнення цієї мети (див. *mutatis mutandis* рішення від 16 червня 2001 року у справі «Креуз проти Польщі» (*Kreuz v. Poland*), заява № 28249/95, § 53).
- Застосовані державою обмеження не можуть применшувати право доступу до суду настільки, щоби порушувати саму сутність цього права. Крім того, обмеження права доступу до суду не є сумісним із пунктом 1 статті 6 Конвенції, якщо не переслідує «легітимну мету» і якщо відсутнє «пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою» (див. *mutatis mutandis* рішення від 28 травня 1985 року у справі «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» (*Ashingdane v. the United Kingdom*), заява № 8225/78, § 57; рішення від 21 вересня 1994 року у справі «Файед проти Сполученого Королівства» (*Fayed v. the United Kingdom*), заява № 17101/90, § 65).

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 вересня 2023 року у справі № 990/49/22 (фізична особа проти політичної партії)

- Якщо позивач діяв в інтересах публічного порядку, про порушення якого зазначив у позовній заяві, то законодавство України не передбачає можливості подання позову, який відомий у теорії права як *actio popularis*, без обов'язку підтвердити, що відповідний акт, рішення, дія чи бездіяльність безпосередньо зачіпає права та інтереси самого позивача (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 13 липня 2023 року у справі № 9901/252/21 (пункт 28; № у ЄДРСР 112516534)). Такий позов можливий як виняток із загального правила, наприклад, на підставі Орхуської конвенції та Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2018 року у справі № 910/8122/17 (пункти 45-56; № у ЄДРСР 78977479)).

Постанови Касаційного адміністративного суду у складів Верховного Суду від 11 вересня 2023 року у справі № 320/258/19, від 26 вересня 2023 року у справі № 320/2015/22 та від 24 жовтня 2023 року у справі № 380/15810/21

- Це справа за позовом фізичної особи до Ірпінської міської ради, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору: виконавчий комітет Ірпінської міської ради Київської області, про визнання протиправним та скасування рішення відповідача «Про затвердження містобудівної документації - Оновлення Генерального плану м. Ірпінь Київської області».
- Рішенням Київського окружного адміністративного суду позов задоволено з мотивів невідповідності спірної містобудівної документації «Оновлення Генерального плану м. Ірпінь Київської області» вимогам державних будівельних норм.

- Постановою Шостого апеляційного адміністративного суду апеляційну скаргу Ірпінської МР задоволено, рішення Київського окружного адміністративного суду скасовано та ухвалено нове рішення, яким у задоволенні позову відмовлено.
- Ухвалюючи таке рішення, суд апеляційної інстанції виходив з того, що доводи позивачки є абстрактними та не містять обґрунтування негативного впливу спірного рішення відповідача на конкретні реальні індивідуально виражені права, свободи чи інтереси позивача, тобто суд дійшов висновку про відсутність підстав вважати, що спірним рішенням Ірпінської МР порушено права позивачки.

Постанови Касаційного адміністративного суду у складів Верховного Суду від 11 вересня 2023 року у справі № 320/258/19, від 26 вересня 2023 року у справі № 320/2015/22 та від 24 жовтня 2023 року у справі № 380/15810/21

- Верховний Суд, перевіряючи доводи касаційної скарги про помилковість висновків суду апеляційної про непорушення спірним рішенням Ірпінської МР прав та законних інтересів позивачки, з огляду на неправильне застосування судом положень статті 264 КАС України та статті 17 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», виходив з того, що спірне рішення відповідача має ознаки нормативно-правового акта.
- Виходячи із вищенаведеного, а також з урахуванням положень статей 264 та 265 КАС України, Суд зазначив, що особливістю провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів є те, що для таких категорій спорів передбачено, фактично, необмежене коло осіб, які можуть ініціювати відкриття відповідного провадження в адміністративному суді; необмежене в часі право на доступ до суду для ініціювання такого спору; додаткові гарантії інформування всіх про початок розгляду судом такого спору; додаткові процесуальні гарантії для сторін, що надаються згідно з положеннями КАС України у справах, що розглядаються за правилами загального позовного провадження; спеціальні повноваження суду, спрямовані на гарантування ефективного захисту.

Постанови Касаційного адміністративного суду у складів Верховного Суду від 11 вересня 2023 року у справі № 320/258/19, від 26 вересня 2023 року у справі № 320/2015/22 та від 24 жовтня 2023 року у справі № 380/15810/21

- Суд дійшов висновку про те, що з позовом про оскарження рішення Ірпінської МР «Про затвердження містобудівної документації - Оновлення Генерального плану м. Ірпінь Київської області», яке має ознаки нормативно-правового акта, може звернутися як особи, щодо яких застосовано це рішення, так і особи, які є суб'єктом правовідносин, у яких цей акт буде застосовано.
- У цій справі судами попередніх інстанцій встановлено та підтверджено наявними у матеріалах справи доказами, що позивачка обґрунтовує порушення її прав спірним рішенням Ірпінської МР тим, що поблизу її земельних ділянок з цільовим призначенням «для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка)» та «для ведення особистого селянського господарства» планується розміщення об'єктів, що створюють перешкоди у користуванні належними їй земельними ділянками.
- З огляду на це, Суд вказав на необґрунтованість висновку суду апеляційної інстанції про те, що спірним рішенням Ірпінської МР не порушено права позивачки, оскільки, зі змісту позовної заяви та із встановлених судами попередніх інстанцій обставин справи вбачається, що позивачка вказує на існування конкретно визначених порушень її права у зв'язку із прийняттям спірного рішення відповідача, що виражаються у створенні перешкоди у користуванні належними їй земельними ділянками відповідно до їх цільового призначення.

Постанови Касаційного адміністративного суду у складів Верховного Суду від 11 вересня 2023 року у справі № 320/258/19, від 26 вересня 2023 року у справі № 320/2015/22 та від 24 жовтня 2023 року у справі № 380/15810/21

- Положення частини другої статті 264 КАС України «право оскаржити нормативно-правовий акт мають особи, щодо яких його застосовано, а також особи, які є суб'єктом правовідносин, у яких буде застосовано цей акт» слід розуміти як запровадження у процесуальному законодавстві України (з деякими особливостями, які зобов'язують особу довести у суді, що такий акт стосується її інтересів) доктрини *actio popularis* (з лат. - «суспільна дія»), згідно з якою позов може бути подано в інтересах «публічного порядку, законності» (без обов'язку позивача доводити при зверненні до суду, що відповідне рішення суб'єкта владних повноважень вже та безпосередньо зачіпає права та свободи такого позивача).
- Право ініціювати у суді справу (*locus standi*) про визнання протиправним та нечинним рішення суб'єкта владних повноважень, яке володіє ознаками нормативно-правового акта, ґрунтується безпосередньо на статусі такого акта. Відмова у доступі до суду особи у такій категорії спорів може призвести до ситуації, за якої рішення суб'єктів владних повноважень, що володіє ознаками нормативно-правового акта, буде залишатися поза межами судового контролю.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складів Верховного Суду від 20 вересня 2023 року у справі №420/7463/20

- Прокурор звернувся з позовом до адміністративного суду в інтересах держави, вважаючи, що рішенням сільради про надання дозволу на розроблення проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки у власність третій особі на території, щодо якої не розроблено містобудівну документацію, внаслідок чого неможливо встановити її функціональне призначення, порушено інтереси держави у сфері встановленого порядку використання земель.
- Суд першої інстанції позов задовольнив, вказавши, що спірна земельна ділянка знаходиться у місці, що виходить за межі Генерального плану села, а тому розміщення на вказаній території земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства Генеральним планом не передбачено, відтак, існує невідповідність місця розташування об'єкта вимогам генерального плану населеного пункту, затвердженого у встановленому законом порядку.
- Натомість, суд апеляційної інстанції задовольнив апеляційну скаргу третьої особи, скасував рішення суду першої інстанції та відмовив у задоволенні позову.
- Суд апеляційної інстанції виходив з того, що оскаржуване рішення про надання дозволу на розробку проєкту землеустрою третій особі, яке виконано останньою, не порушує визначених позивачем у позовній заяві інтересів держави стосовно земельної ділянки комунальної власності та виключає можливість судового захисту таких інтересів за позовом прокурора.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складів Верховного Суду від 20 вересня 2023 року у справі №420/7463/20

- Верховний Суд не погодився з такими висновками суду апеляційної інстанції, задовольнив частково касаційну скаргу прокурора та повернув справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.
- Суд погодився з доводами прокурора, що у цій справі має місце порушення інтересів територіальної громади села у зв'язку з наданням дозволу на розроблення проєкту землеустрою щодо виділення земельної ділянки у власність особи з цільовим призначенням, що не відповідає містобудівній документації на місцевому рівні, і це з урахуванням положень законодавства та судової практики є сумісним із з розумінням «інтересів держави».
- На підставі аналізу положень статей 116 та 118 Земельного кодексу України та статті 17 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» Суд дійшов висновку, що рішення про надання дозволу на

розроблення проєкту землеустрою відведення земельної ділянки у власність, як початкового етапу процедури виділення особі земельної ділянки, безпосередньо впливає на інтереси відповідної територіальної громади, а тому викладені у позові мотиви прокурора щодо необхідності представництва інтересів держави у суді у цій справі, є обґрунтованими.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 20 вересня 2023 року у справі №420/7463/20

- Суд зазначив, що оскільки проєкт землеустрою земельної ділянки було затверджено рішенням селищної ради та зареєстровано право власності на відповідну земельну ділянку значно пізніше, ніж прокурор звернувся з цим позовом до суду та на дату розгляду справи у суді апеляційної інстанції спірне рішення відповідача не вичерпало свою дію, тому суди мали надати належну оцінку його правомірності.
- Реалізація права на безоплатне одержання земельної ділянки у власність або у користування із земель державної чи комунальної власності здійснюється з дотримання встановленого порядку, складовою якого є обов'язкова перевірка уповноваженим органом державної влади або місцевого самоврядування відповідності місця знаходження земельної ділянки вимогам законів, прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів, генеральних планів населених пунктів та іншої містобудівної документації. Така перевірка здійснюється на етапі надання дозволу на розробку технічної документації, а тому недотримання вимоги щодо здійснення відповідної перевірки свідчить про порушення уповноваженим органом встановленого законом порядку виділення земельної ділянки у власність або користування. Це є підставою вважати, що прийняттям рішення про надання дозволу про розробку технічної документації для відведення земельної ділянки у власність або користування, місце розташування якої не відповідає, зокрема містобудівній документації на місцевому рівні, можуть порушуватися інтереси держави, що охоплюють у тому числі суспільні інтереси (інтереси відповідної територіальної громади).

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 28 березня 2023 року у справі № 160/17941/21

- Товариство оскаржило до суду рішення виконкому міської ради про відмову у встановленні цілодобового режиму роботи магазину. Таке рішення було прийнято з метою недопущення випадків правопорушень, хуліганства та порушення правил благоустрою території нічними покупцями на об'єкті історико-культурного значення.
- Суд першої інстанції, з висновками якого погодився суд апеляційної інстанції, у задоволенні позову відмовив. Суди виходили з того, що встановлення цілодобового режиму роботи магазину є неможливим без згоди на це відповідного органу місцевого самоврядування, відтак рішення ради є правомірним.
- Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду рішення судів попередніх інстанцій залишив без змін з огляду на таке.
- На підставі аналізу положень ст. 30 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та п. 13 Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування населення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 року № 833 Суд указав, що встановлення зручного для населення режиму роботи підприємств, установ та організацій сфери обслуговування можливе лише за погодженням власників цих організацій. Тобто орган місцевого самоврядування не може самостійно визначати режим роботи підприємств, установ та організацій сфери обслуговування некомунальної форми власності.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 28 березня 2023 року у справі № 160/17941/21

- Разом з тим, не передбачено беззаперечного права суб'єкта господарювання, що здійснює торгівельну діяльність, самостійно встановлювати режим торговельного об'єкту або ресторанного господарства, а

визначено, що такий режим встановлюється виконавчим органом міської ради за погодженням з власником цього магазину. При цьому форма або порядок цього погодження діючим законодавством не визначені.

- Водночас єдиним застереженням для органу місцевого самоврядування при вирішенні питання щодо погодження режиму роботи, зокрема, магазину, діюче законодавство ставить його зручність для населення, критерії якої такий орган може обґрунтувати самостійно. Однак, з огляду на положення статей 7 та 140 Конституції України та статей 2 та 10 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», презюмується, що орган місцевого самоврядування, погоджуючи режим роботи відповідного закладу торгівлі або громадського харчування, діє в інтересах територіальної громади.
- Крім того, зазначені положення Конституції України, в аспекті надання правової оцінки рішення органу місцевого самоврядування як представницького органу відповідної територіальної громади, слід застосовувати у широкому розумінні особливо, якщо воно безпосередньо стосується суспільних інтересів (інтересів мешканців відповідної територіальної громади), що слідують з таких легітимних мотивів як безпека, правопорядок, необхідність збереження культурних чи історичних пам'яток.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 28 березня 2023 року у справі № 160/17941/21

- Суд, проаналізувавши норми Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», дійшов висновку, що органи місцевого самоврядування наділені правом здійснення контролю за належною організацією обслуговування населення підприємствами торгівлі усіх форм власності та встановлювати зручний для населення режим роботи розташованих на відповідній території підприємств, установ та організацій сфери обслуговування незалежно від форм власності. Законодавство покладає на органи місцевого самоврядування обов'язок вживати заходи щодо недопущення впродовж доби перевищень рівнів шуму, встановлених санітарними нормами біля жилих будинків і на прибудинкових територіях.
- Також, згідно ч. 2 ст. 6 Закону України «Про охорону культурної спадщини» до повноважень районних державних адміністрацій, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради відповідно до їх компетенції у сфері охорони культурної спадщини належить, зокрема: забезпечення виконання цього Закону, інших нормативно-правових актів про охорону культурної спадщини на відповідній території; забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини від загрози знищення, руйнування або пошкодження.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 23 лютого 2023 року у справі № 240/29665/21

- Верховний Суд розглянув у касаційному порядку адміністративну справу за позовом Товариства до ГУ ДПС про визнання протиправними та скасування рішень, зобов'язання вчинити дії.
- Товариство, зокрема, вважало протиправною відмову відповідача у видачі ліцензії на право зберігання пального та на роздрібну торгівлю паливом, яка мотивована неподанням Товариством документів, що підтверджує безпечність експлуатації об'єктів нерухомого майна, розміщених у місці зберігання та торгівлі паливом.
- Суди першої та апеляційної інстанцій позов задовольнили.
- Верховний Суд задовольнив касаційну скаргу відповідача, скасував рішення судів попередніх інстанцій, справу направив на новий розгляд до суду першої інстанції, вказавши на передчасність висновків судів щодо надання позивачем всіх передбачених законодавством документів для отримання ліцензії на право зберігання пального та на роздрібну торгівлю паливом.

- Суд також врахував особливості здійснення господарської діяльності у сфері зберігання та роздрібної торгівлі пальним, яка у силу положень статті 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» пов'язана з об'єктами підвищеної небезпеки, а тому недотримання нормативно визначеної дозвільної процедури щодо надання ліцензії на ці види господарської діяльності може створити реальну загрозу для життя і здоров'я людей, довкілля, матеріальним та культурним цінностям.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складів Верховного Суду від 23 лютого 2023 року у справі № 240/29665/21

- Положення статей 13 та 50 Конституції України у сукупності з положеннями статті 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» передбачають, що поняття «безпека життя і здоров'я людини» слід розуміти у широкому значенні, яке охоплює різноманітні сфери суспільно-управлінських відносин, в яких застосування та тлумачення законодавства слід розглядати, головним чином, в аспекті створення максимальних гарантій безпеки людини та її відчуття захищеності, що також є основою суспільного (публічного) інтересу. Пріоритет такого інтересу, за загальним правилом, над приватним інтересом (зокрема, у формі права на підприємницьку діяльність, необмежену реалізацію права приватної власності тощо) у випадку їх конкуренції підтверджується також положеннями частини першої статті 3 Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складів Верховного Суду від 20 травня 2022 року у справі № 160/9717/21

- У судовій практиці, зокрема, у постановах Верховного Суду від 21 серпня 2019 року у справі № 826/12524/18, від 25 лютого 2021 року у справі № 522/8120/16-а, від 24 травня 2021 року у справі № 640/4482/20, від 22 жовтня 2021 року у справі № 160/7922/20 та від 7 грудня 2021 року у справі № 380/142/20, сформулювалась стала правова позиція, відповідно до якої спори у сфері охорони культурної та історичної спадщини відносяться до спорів, які стосуються переважно захисту суспільного (публічного) інтересу.
- У цих сферах обов'язковим є врахування суб'єктами владних повноважень під час прийняття публічно-управлінських рішень суспільного (публічного) інтересу, якому, у випадку прямої конкуренції, за загальним правилом, має поступатися приватний інтерес (право власності, право на зайняття підприємницькою діяльністю та ін.) та забезпечення необхідного балансу між суспільним (публічним) та приватним інтересами.
- Зазначена позиція також пов'язана з принципом необхідності поєднання інтересів власників та інших осіб, що мають гарантоване право використовувати власність та інші майнові та немайнові активи у своїх інтересах, з безумовною необхідністю поважати інтереси всього суспільства.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складів Верховного Суду від 20 травня 2022 року у справі № 160/9717/21

- Така позиція, зокрема, ґрунтується на конституційних положеннях, а саме:
- права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (частина друга статті 3);
- земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу (частина перша статті 13);
- власність зобов'язує (частина третя статті 13),
- земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (частина перша статті 14),

- забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (стаття 16);
- захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (частина перша статті 17).

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 20 травня 2022 року у справі № 160/9717/21

- Імперативні вимоги КАС України для суду, які спрямовані на захист суспільних (публічних) інтересів, визначені частинами третьою та п'ятою статті 245 КАС України, відповідно до яких у разі скасування нормативно-правового або індивідуального акта суд може зобов'язати суб'єкта владних повноважень вчинити необхідні дії з метою відновлення прав, свобод чи інтересів позивача, за захистом яких він звернувся до суду; якщо судом визнано нормативно-правовий акт протиправним і нечинним повністю або в окремій частині і при цьому виявлено недостатню правову врегульованість відповідних публічно-правових відносин, яка може потягнути за собою порушення прав, свобод та інтересів невизначеного кола осіб, суд має право зобов'язати суб'єкта владних повноважень прийняти новий нормативно-правовий акт на заміну нормативно-правового акта, визнаного незаконним повністю або у відповідній частині.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 29 листопада 2022 року у справі № 240/401/19

- У цій справі Прокурор звернувся до суду з позовом в інтересах держави до Державної служби геології та надр України, Державної комісії України по запасах корисних копалин, Житомирської обласної ради, вважаючи, що через протиправні дії та рішення цих органів були порушені інтереси держави у сфері дотримання встановленої процедури надання спеціального дозволу на користування надрами. Водночас позивач стверджував про відсутність органу, до повноважень якого належить здійснення контролю за дотриманням процедури надання надр у користування у спосіб, обраний прокурором, тобто шляхом звернення до суду.
- На підставі аналізу положень статей 13, 23, 41, 43, 89 та 95 Конституції України Суд дійшов висновку, що хоча в Основному Законі не йдеться про захист прокурором інтересів суспільства, але інтерес держави є насамперед інтересом більшості членів суспільства, якому вона служить. Отже, інтерес держави охоплює суспільні (публічні) інтереси. Тому прокурор може захищати і суспільні інтереси, зокрема, громад з тих самих підстав, що й інтереси держави. Відтак, звернення прокурора з позовом в інтересах держави охоплює, у тому числі, й захист інтересів громади.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 1 вересня 2022 року у справі № 440/7210/21

- Верховний Суд зазначив, що суспільний (публічний) інтерес є оціночним поняттям, що охоплює широке і водночас чітко не визначене коло законних та таких, що ґрунтуються на моральних засадах, інтересів, які складають певну сукупність приватних інтересів або важливі для значної кількості фізичних і юридичних осіб потреби та відповідно до законодавчо встановленої компетенції забезпечуються суб'єктами владних повноважень (суб'єктами публічної адміністрації); це поняття не піддається однозначній кваліфікації (визначенню), а тому наявність суспільних (публічних) інтересів повинна бути предметом самостійної оцінки суду у кожному конкретному випадку.
- При цьому, за висновком Суду, інтереси держави охоплюють собою і суспільні (публічні) інтереси, оскільки основне покликання держави (стаття 3 Конституції України гарантує те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави) – це максимально

забезпечувати інтереси всіх соціальних груп для досягнення в суспільстві справедливості як найвищого блага.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складів Верховного Суду від 1 вересня 2022 року у справі № 440/7210/21

- Особливістю суспільних (публічних) інтересів є те, що на відміну від приватних, їх майже не можливо захищати в суді безпосереднім носієм (носіями), а тому в державі обов'язково повинен існувати інструмент захисту такого інтересу у формі спеціального суб'єкта, яким може і повинен за чинної Конституції України виступати такий орган як прокуратура.
- Перевіряючи наявність підстав для представництва прокурором інтересів держави у суді у цій справі, Суд наголосив, що у справах за позовами прокурора в інтересах держави надважливим є також врахування та застосування судом принципу пропорційності як універсального загальноправового принципу, спрямованого на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу приватних і суспільних (публічних) інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав мають бути істотними, а засоби їх досягнення - обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежуються; використання цього принципу дозволяє досягти розумного співвідношення між метою впливу з боку держави в особі органів прокуратури та засобами їх досягнення; принцип пропорційності вимагає виключно справедливого, раціонального та співрозмірного ініціювання прокурором судового процесу для захисту суспільних (публічних) інтересів (прав необмеженої кількості осіб).

Постанова Касаційного адміністративного суду у складів Верховного Суду від 1 вересня 2022 року у справі № 440/7210/21

- Звернення прокурора до суду у порядку адміністративного судочинства у справах, що виникають із спорів у сфері благоустрою та земельних правовідносин, слугує меті захисту суспільного інтересу у такій важливій сфері, як дотримання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами вимог земельного законодавства та законодавства у сфері благоустрою населених пунктів, а тому за відсутності державного органу, уповноваженого на звернення з відповідним позовом до суду, прокурор, звертаючись до суду з позовом, діє відповідно до вимог статті 53 КАС України та частини третьої статті 23 Закону України «Про прокуратуру».

Постанова Касаційного адміністративного суду у складів Верховного Суду від 18 травня 2022 року у справі № 280/988/19

- Дотримання необхідного (справедливого) балансу між суспільними (публічними) та приватними інтересами (принципу пропорційності) є важливою вимогою громадянського суспільства, демократичної, соціальної та правової держави та складовою принципу верховенства права.
- Критеріями дотримання такого балансу є:
- втручання суб'єкта владних повноважень у приватне право особи є виправданим лише за умови, коли це є надзвичайно необхідним для захисту суспільних (публічних) інтересів;
- можливість суб'єктів владних повноважень змінювати або відкликати окремі власні адміністративні рішення лише в інтересах суспільства, якщо це необхідно, але з урахуванням права та інтересів приватних осіб;
- наявність обов'язкової та справедливої компенсації особі у разі втручання в її приватне право, що викликане суспільною необхідністю;
- обов'язковість дотримання розумного співвідношення (пропорційності) між метою, досягнення якої передбачається для захисту суспільного (публічного) інтересу, та засобами, які використовуються для її досягнення.

Ткачук О., Луспеник Д. Верховенство права – новий «старий» принцип цивільного судочинства: співвідношення із принципом законності. Слово Національної школи суддів України. 2017. № 3(20). С. 50–66.

- Аналіз практики ЄСПЛ з питань тлумачення ЄКПЛ дозволяє виділити такі складові принципи верховенства права: визнання пріоритетності прав людини у діяльності держави; наявність засобів правового захисту від довільного втручання публічної влади у здійснення гарантованих прав; судовий контроль за виконавчою гілкою влади; визначеність законом обсягу будь-якого правового розсуду та способу його здійснення; заборона довільного позбавлення волі; збалансованість інтересів окремого індивіда з інтересами інших членів товариства; судовий контроль за законністю затримання чи тримання під вартою; секулярність (світський характер) держави; доступ до суду; обов'язковість виконання рішень суду; суб'єктивна неупередженість суду; виключення втручання законодавця у процес відправлення правосуддя; принцип правової визначеності; несуперечність верховенству права як вимога до закону та якості закону, зокрема, до його змістовної відповідності прав людини, фактичної доступності та ясності; незмінність, незаперечність остаточного судового рішення, що набрало законної сили; наявність суспільної довіри до судів і т. д.

Висновок № 7(2005) Консультативна рада європейських суддів (КРЄС) про правосуддя та суспільство (on Justice and Society)

- п. 7. Правосуддя є важливим компонентом демократичних суспільств. Воно має на меті вирішення спорів між сторонами і, шляхом ухвалення рішень, відігравати як «нормативну», так і «просвітницьку» роль, надаючи громадянам відповідні настанови, інформацію та гарантії щодо права та його практичного застосування.

Матеріал 45

- Трискладовий тест вирішення спору передбачає, що суд, приймаючи рішення у межах суддівського розсуду (дискреції суду), перевіряє його на відповідність (несуперечність) принципам :
- 1. Національної безпеки
- 2. Суспільного (державного) інтересу
- 3. Ефективності захисту порушеного права особи

Суспільний (публічний) інтерес

- Вказаний термін є оціночним поняттям, що охоплює широке і водночас чітко не визначене коло законних та таких, що ґрунтуються на моральних засадах, інтересів, які складають певну сукупність приватних інтересів або важливі для значної кількості фізичних і юридичних осіб потреби, та відповідно до законодавчо встановленої компетенції забезпечуються суб'єктами владних повноважень (суб'єктами публічної адміністрації);
- це поняття не піддається однозначній кваліфікації (визначенню), а тому наявність суспільних (публічних) інтересів повинна бути предметом самостійної оцінки суду у кожному конкретному випадку; це складне питання права, яке стосується «невизначеного» інтересу, оскільки він не має конкретного суб'єкта з назвою, правосуб'єктністю, а також безпосередньою можливістю реалізувати свої процесуальні права у певній адміністративній процедурі або у спорі, що розглядається у суді.

Ознаки суспільного (публічного) інтересу

- 1) безпосередньо пов'язаний з моральністю та моральними засадами;
- 2) може та повинен співпадати із загальнодержавними інтересами та/або охоплювати локальні інтереси певної територіальної громади або соціальної групи;

- 3) відображає прагнення усього суспільства в цілому або його переважної частини; максимально відтворює (відстоює) інтереси всіх соціальних груп для досягнення в суспільстві справедливості як найвищого блага;

Ознаки суспільного (публічного) інтересу

- 4) може носити національний (охоплює такі найважливіші сфери, як збереження державного суверенітету, територіальної цілісності держави, благоустрій населених пунктів, надрокористування, захист довкілля, безпека громадян, доступ до публічної інформації, охорона об'єктів культурної спадщини та ін.) або міжнародний характер (охоплює, головним чином, такі питання, як забезпечення екологічної безпеки та вирішення глобальних екологічних проблем, охорона здоров'я, подолання бідності у світі та ін.);
- 5) його зміст визначається у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх особливостей ситуації, однак, такий інтерес завжди пов'язаний із необхідністю гарантування безпеки людей у всіх її вимірах, зокрема збереження життя та здоров'я людини, а також збереження державних та міждержавних утворень, які покликані забезпечувати ці гарантії, використовуючи відповідні цивілізаційні юридичні та інші механізми.

Рішення КСУ від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009

- Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (частина перша статті 64 Основного Закону України).
- Конституційний Суд України наголошує, що встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) та суспільно необхідним

Використані джерела

- Берназюк Ян. Ознаки та зміст суспільного (публічного) інтересу, його співвідношення з державними інтересами // Право і суспільство № 6/2021 С. 146-153.
http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/21.pdf
- Берназюк Ян. Критерії дотримання балансу суспільних (публічних) та приватних інтересів у національній судовій практиці // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2021, № 4 (96), С. 22-35 <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1429/1302>
- Берназюк Ян. Захист суспільного (публічного) інтересу як критерій обмеження конституційних прав та свобод особи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2021. – Серія Право. – Випуск 68, С. 124-130. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/02/NVUzhNU_68.pdf
- Берназюк Ян. Поняття суспільного (публічного) інтересу в адміністративному судочинстві. The concept of public (public) interest in administrative judiciary // Visegrad Journal on Human Rights. 2021, № 6, С. 11-16 https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/02/VJHR_6_2021_Last.pdf
- Берназюк Ян. Аналіз судової практики в деяких категоріях справ щодо захисту суспільного (публічного) інтересу // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2022, № 1 (97), С. 159-168. <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1466>
- Берназюк Ян. Суб'єкти захисту суспільного (публічного) інтересу в адміністративному судочинстві // Слово Національної школи суддів України. 2021, № 4 (37), С. 85-96
http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2021/4_37_2021/Shkola-suddiv4-2021.pdf.

Використані джерела

- 7. Берназюк Ян. Суспільні та державні інтереси в аспекті національної безпеки: взаємодоповнюючі чи конкуруючі правові категорії // <http://nsj.gov.ua/ua/news/pidvishennya-rivnya-doviri-gromadskosti-do-sudu/>

- 8. Берназюк Ян. Конституційне право на безпечне для життя і здоров'я довкілля: практика вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин
- https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/ecology_bernaziuk.pdf
- 9. Берназюк Ян. Особливості розгляду спорів щодо функціонування національних природних парків // Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 7 листопада 2019 року): Збірник матеріалів. - Київ, 2019. – 184 с. – С. 110-118
- 10. Берназюк Ян. Конституційні гарантії захисту прав споживачів: практика Верховного Суду
- <https://constitutionalist.com.ua/konstytutsijni-harantii-zakhystu-prav-spozhyvachiv-praktyka-verkhovnoho-sudu>
- 11. Берназюк Ян. Особливості провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_NPA.pdf
- 12. Берназюк Ян. Конституційні гарантії захисту культурної спадщини України та судовий контроль за збереженням Історичного ареалу міста Києва (постанова Верховного Суду від 31 січня 2023 року у справі № 640/8728/21 <https://constitutionalist.com.ua/konstytutsijni-harantii-zakhystu-kulturnoi-spadshchyny-ukrainy-ta-sudoviy-kontrol-za-zberezhenniam-istorychnoho-arealu-mista-kyieva/>)

Додаткові джерела

- <https://interfax.com.ua/news/telecom/880250.html>
- <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1376115>
- <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/959173>
- <https://sud.ua/ru/news/publication/137503-scho-take-actio-popularis-i-chomu-vono-ne-zastosovuyetsya-v-ukrayini>
- https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/3_MNPK_Int.pdf

Джерела та матеріали

1. Використані джерела. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/21.pdf
2. Використані джерела. <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1429/1302>
3. Використані джерела. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/02/NVUzhNU_68.pdf
4. Використані джерела. https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/02/VJRHR_6_2021_Last.pdf
5. Використані джерела. <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1466>
6. Використані джерела. http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2021/4_37_2021/Shkola-suddiv4-2021.pdf
7. Використані джерела. <http://nsj.gov.ua/ua/news/pidvishennya-rivnya-doviri-gromadskosti-do-sudu/>
8. Використані джерела. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/ecology_bernaziuk.pdf
9. Використані джерела. <https://constitutionalist.com.ua/konstytutsijni-harantii-zakhystu-prav-spozhyvachiv-praktyka-verkhovnoho-sudu>
10. Використані джерела. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_NPA.pdf
11. Використані джерела. <https://constitutionalist.com.ua/konstytutsijni-harantii-zakhystu-kulturnoi-spadshchyny-ukrainy-ta-sudoviy-kontrol-za-zberezhenniam-istorychnoho-arealu-mista-kyieva/>
12. Додаткові джерела. <https://interfax.com.ua/news/telecom/880250.html>
13. Додаткові джерела. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1376115>
14. Додаткові джерела. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/959173>

15. Додаткові джерела.

<https://sud.ua/ru/news/publication/137503-scho-take-actio-popularis-i-chomu-vono-ne-zastosovuyetsya-v-ukrayini>

16. Додаткові джерела. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/3_MNPK_Int.pdf

Файли матеріалу

Оригінальний файл автора